

CÂZİM VE “BELÂĞAT” İSİMLİ ESERİ

Murat SULA*

Öz

Bu çalışmada, Türkçe belâğat çalışmalarının ilklerinden sayılan ve Ahmed Cevdet Paşa'nın Hukuk Fakültesi'nde okuttuğu ve daha sonra özetini kitaplaştırdığı *Belâğat-i Osmâniyye* ile ilgili gazetelerde yazılan eleştirilerin özeti mahiyetindeki Câzim'in **Belâğat** isimli eseri ele alınmaktadır.

Câzim'in bu eserinin büyük bir bölümü, tartışmaların bir kısmı ile Sedad Bey ve Hacı İbrahim'in, Abdurrahman Süreyya'ya verdikleri cevaplarından bazı bölümler ile yazarın eğitim konusundaki görüş ve tekliflerinden oluşmaktadır.

Bu yazı, giriş iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte, konu hakkında özet bilgi ile çalışmanın amacı ve metodu konusunda bilgi verilmiş; birinci bölümde, eserin içeriği anlatılmış; ikinci bölümde metnin transliterasyonlu çevirisi sunulmuş ve sonuç bölümünde de çalışmada elde edilen sonuçlar ile temennilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler Câzim, Abdurrahman Süreyya, Ahmed Cevdet Paşa, Belâğat-ı Osmâniyye

* Yrd. Doç. Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati, muratsula@gmail.com

CAZIM and HIS WORK: BELAGAT

Abstract

This article, deal with the summary criticism that wrote upon Ahmed Cevdet Pasha’s *Belâğat-ı Osmâniyye*, which taught as textbook at Low School by the book’s author, than pressed under the same name. This book, at the same time, is important work in terms of being one of the first Turkish literary studies.

Author Câzim, in this book, refers to part of the discussions and point to rejection letters of the Sedad Bey and Hacı İbrahim Efendi against Abdurrahman Süreyya. Câzim, as well as, critics some themes of the book.

This paper, consists of two sections. In the Introduction section, we have given knowledge about subject. In the first section, we have presented summary of the issue; in the second section we have presented full text of Belâğa and in the epilogue we have given knowledge about results

Keywords: Câzim, Abdurrahman Süreyya, Ahmed Cevdet Pasha, Belâğat-ı Osmâniyye

Giriş

Bu çalışma, Osmanlı medrese eğitim sisteminde hâkim belâğât anlayışındaki önemli değişikliğin göstergelerinden biridir. Zira bu eser, Türkçe belagat çalışmalarının ilklerinden kabul edilen ve Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1895) ¹ tarafından kaleme alınan **Belâğât-i Osmaniyye** etrafında, gazetelerde cereyan eden tartışmaların özeti mahiyetindeki Toronto Üniversitesi Kütüphanesi’de 1886 numarada kayıtlı Câzım’ın matbû **Belâğât** isimli eserin transliterasyonlu metni ile bu metin üzerine yapılan değerlendirmeden ibârettir.

Müellifi hakkında kaynaklarda malûmâta ulaşamadığımız otuz bir sayfa hacmindeki bu eserin, yukarıda adı geçen eser üzerinde cereyan eden tartışmalar hakkında özet malûmat sunmasının yanında konulara farklı açılardan bakma imkânı sunmasından dolayı, yayınlanmasının yararlı olacağı düşünülmüştür. Bu amaçla, başta, eserin sadeleştirilmesi planlanırken, metinden kaynaklanan özellikler nedeniyle böyle bir teşebbüsün, orijinalinden uzaklaşılmasına neden olacağı endişesiyle içeriğin özetlenmesi ve gerekli yerlerde açıklayıcı bilgi

¹ Ahmed Cevdet Paşa, 1822 tarihinde Lofça’da doğmuştur. 1839 yılı başlarında, büyükbabası tarafından tahsil görmesi için İstanbul’a gönderildi ve devrin önemli bilim adamları Hâfız Seyyid Efendi, Doyranlı Mehmed Efendi, Vidinli Mustafa Efendi, Kara Halil Efendi ve Birgivi Hoca Şakir Efendi, Miralay Nûri Bey ve Münecimbaşı Osman Sâbit Efendi’den akli ve nakli ilimleri tahsil etmiştir.

1843 tarihinde Hamidiyye Medresesi imtihanına girip maaşa bağlanan Paşa, 1845 yılında İstanbul Müderrisliği ruûsunu kazandı. 1850-1890 tarihleri arasında muhtelif yerlerde farklı görevlerde bulunmuş ve 1895 tarihinde vefatmıştır.

İyi bir âlim, edîb, hukukçu olmasının yanında başarılı bir devlet adamı olan Ahmed Cevdet Paşa’nın farklı alanlarda eserleri olup, bunların bazıları şunlardır: *Kısâs-ı enbiyâ ve tevârîh-i hulefâ*, *Kavâid-i Osmâniyye*, *Medhal-i kavâid*, *Kavâid-i Türkiyye*, *Belâğât-i Osmaniyye*, *Târîh-i Cevdet*, *Tezâkîr-i Cevdet*, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*. Bkz., İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, (İstanbul 1930-1941), I, 236-237, 239; Osman Ergin (Nuri), *Türkiye Maarif Tarihi*, (İstanbul 1942), IV, 1084-1116; Şerafettin Turan, Âli Ölmezoglu, "Cevdet Paşa", İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: MEB, 1942), III, 114-123.

ilâvesinin daha faydalı olacağından hareketle önce risâlenin özeti, ardından transliterasyonlu metni sunulmuştur.

Elimizdeki bu eseri kullanılan dil açılardan değerlendirmek istediğimize; metinde Arapça, az da olsa Farsça terkipler ile dönemin devlet erkânına ve önemli şahıslara hitaben kullanılan hitap sözcüklerin o günkü dilin özelliğini yansıtmaması açısından elbette önemlidir.

İlgili alanda bilgi edinmeyi ve çalışmayı planlayanlara faydalı olacağı ümidini taşıdığımız bu eserin hazırlanmasında transkripsiyon sistemi uygulanmamış olup, günümüz Türkçesinde hâlen kullanılan kelimeler, olduğu şekliyle verilirken, diğerlerinde sadece aslındaki inceltme/uzatma işâretlerinin yanında *hemze /* ve *ayn / ‘* harflerinin belirtilmesine özen gösterilmiştir.

Amaç, metot ve özellik hususlarında sunulan özet bilgilerin ardından, önce risâlede yer verilen konuları ve bunlara yazarın bakış açısı ardından metnin transliterasyonlu şekli sunulacaktır.

I. Eserin İçeriği

Eserine, okuyuculara hitaben başlayan yazar, birkaç cümleden ibâret olan bu bölümde önce, bu eserin, aşağıda isimleri verilecek olan ve ***Belâğât-i Osmaniyye*** etrafında cereyan eden eleştirileri ihtiva eden çalışmalardan yıllar önce aldığı notlardan ibaret olduğunu belirtir ve bu konuda kaleme alınmış eserler hakkında özet bilgi sunar.

Yazarın verdiği bilgilere göre, bu konuda ilk çalışmanın *Cerîde-i Askeriyye* başyazarı Abdurrahman Süreyya² tarafından önce *Ta'likât-i*

² Gazeteci, belâğâtçi ve yazar olan Abdurrahman Süreyya, 1841 tarihinde Bağdat'ta doğdu. Eğitimine burada başlayıp İstanbul'da devâm eden yazar, Anadolu'nun farklı illerinde idârî ve İstanbul'da bazı okullarda öğretmenlik görevlerinde bulundu. 1890-1891 tarihinde Lizbon'da toplanan Müsteşrikler Kongresi'nde katıldı. Daha çok belâğât alanındaki çalışmalarıyla tanınan yazar, *Belâğât-ı Osmâniyye*'nin ilk cildine yönelttiği eleştirilerini konu alan *Ta'likât-i Belâğât-ı Osmâniyye*, bu tenkitlerine verilen cevapları derlediği *Hall-i Ta'likât*'in yanında *Sefîne-i belâğât* ve *Mîzânu'l-Belâğât* gibi eserler kaleme almıştır. 1902 tarihinde emekli olan Abdurrahman Süreyya, İstanbul'da vefat

Belâğat-i Osmâniyye (İstanbul 1299/1882), sonra *Tahlîl-i hall* adıyla yazıldığı ardından Hukuk fakültesi öğrencilerinden Sedad Bey’in *Hall-i Ta’likât* (İstanbul 1299/1882) ve Hacı İbrahim Bey tarafından *Ta’likât-i Belâğat-i Osmâniyye*’ye reddiye olarak kaleme aldıkları *Temyîz-i Ta’likât* (İstanbul 1299/1882) adındaki eserler takip etmiştir. Ancak bu tür eserlerin, adı geçenlerle sınırlı olmadığını vurgulayan yazar, kendisinin de Türkçe’nin bir gramere sahip olmasının gerekliliği üzerinde düşündüğünü ve bu düşünceden hareketle söz konusu çalışmaları birkaç defa okuyup **Belâğat** isimli bu eserini yazdığını ifade etmektedir.

Giriş mahiyetindeki bu bilgilerden sonra yazar Câzım, **Belâğat-i Osmâniyye**’nin farklı açılarda tenkide tâbi tutulmasının faydalı olacağını, bunun için önce eserin isminden başlanmasının doğru olduğunu hatırlatarak konuyla ilgili şu bilgileri kaydeder:

Her devletin resmi bir dili vardır ve bunun belirlenmesinde farklı kıstaslar uygulanmıştır. Mesela, Fransa ve İtalya gibi tek ulustan oluşan devletlerde, aynı isimde milletin var olmasının bir sonucu olarak, o dilin esas alınırken, farklı toplumlardan müteşekkil ülkelerde ise çoğunluktaki ırk dili resmîyet kazanmıştır. Bunun yanında birden fazla unsurdan oluşmasına rağmen ulus anlayışına göre tesis edilmeyen Amerika gibi devletlerde, çoğunluğun değil, herhangi bir sebeple başka bir dil, resmîleştirilmiştir³.

Bu görüşlerden hareketle yazar, Fransız, İtalyan vb. milletler olmasına rağmen Osmanlı isminde bir milletin olmaması nedeniyle, Osmanlı Devleti’nin resmi dilinin, Türk milletinin konuştuğu Türkçe olmasının gerektiği ve bundan dolayı **Osmanlı Dili** yerine **Türk Dili**’nin

etti ve Eyüp Camii civarında defnedildi. Bkz., Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (İstanbul 1333/1914) II, 338-339; *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, proje yürütücüsü Sadık Tural, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 2002), I/68.

³ Yazarın bu konudaki görüşleri tenkide açıktır. Zira herhangi bir ülkede halihazırda konuşulmakta olan dilin gerçekte hangi amaç ve nedenler hâkim olduğu başlı başına bir araştırma konusudur.

yer almasının gerektiğinden hareketle **Belâğat-i Osmâniyye** mâhiyetinde bir ismin kullanımının hatalı olduğunu ileri sürer.

Müellif, eserin ismi konusundaki bu değerlendirmelerinden sonra **Belâğat-i Osmâniyye**'nin içeriğini tartışmaya geçer ve bu konuda şu bilgilere yer verir:

Câzim, Ahmed Cevdet Paşa'nın **Belâğat-i Osmâniyye**'si, es-Sekkâkî (ö. 626/1229) tarafından kaleme alınan **Miftâhu'l-'ulûm**'un el-Kazvîni (ö. 739/1338) tarafından **et-Telhîs** adıyla özetlenen eserin tercümesi ile seçilmiş Türkçe örneklerden ibaret olduğunu belirtir.

Müellif, Arapça belâğatin Türkçe'ye tatbiki açısından Ahmed Cevdet paşanın bu çalışmasının önemli bir başarı olduğunu ve bundan dolayı takdire şâyân olduğunun altını çizer. Bunun yanında **Belâğat-i Osmâniyye**'ye karşı özel ilgisini takdirle karşıladığı Abdurrahman Süreyya efendinin bu çalışmaya karşı yapmış olduğu itirazların aslında, ilgili mevzularda daha önce el-Cürcâni ile doğrudan Arap Dili belâğatini konu alan tenkitlerden ibaret olduğunu ve bu Abdurrahman Süreyya efendinin bu alanda yeni bir şey ortaya koymadığını iddia eder.

Yazar, bundan sonra, Cevdet Paşa'ya itirazlarda bulunan A. Süreyya Efendi'nin destekçileri ile karşıtları arasında cereyan eden suçlamaların tekfîre varacak kadar ileri götürülmesi sebebiyle meseleyi çocuk oyuncağı haline dönüştürdükleri konusunda Abdurrahman efendiye katıldığını belirtir ve buradaki hatanın “*Sen çocuksun, ne bilirsin! Daha doğru doğruya bir ibâre okuyamazsın*” ve “*Sen, belâğatı, Kürdistanda mı öğrendin, nerede okudun ve sonra kimlere okuttun ise söyle*” gibi tahkîr ve tezyîf içerikli ifâdelerden kaynaklandığını özenle vurgular. Hatta bu konu o kadar ileri götürülmüştür ki, Tezyînâme gibi, yazarı belli olmayan eserler bile yazılmaya başlanmıştır der. Bunun yanında, işaret edilen metodun inanç açısından da hatalı olduğunun altını çizen müellif, inancımıza göre, küfrü gerektiren bir ifâde

kullanılmadıkça insanların, “ نحن نحكم بالظاهر : Biz zâhire göre hüküm verimiz”⁴ hadîs-i nebevî düsturunca görüntüye göre yargılanmaları gerektiğini, bu nedenle de hiç kimsenin diğerini tekfirle suçlama yetkisinin olmadığını belirtir ve konuya örnek olarak İslam dinini kabûl etmek isteyen, Hıristiyanlıktaki gibi başkasının iznine muhtaç olmadığını örnek gösterir.

Abdurrahman Süreyya Efendi'nin tenkitleri ile bu bunlara verilen cevaplardan bahseden yazar, önce tartışma mevzusunu ele almış, ardından bu konuyla ilgili cevapları aktarmış ve daha sonra kendi değerlendirmesini yapmıştır.

Yazarın, eserinde yer verdiği iddia ve cevaplara baktığımızda şu bilgileri okumaktayız:

Abdurrahman Süreyya efendinin şiddetli tenkidine marûz kalanlardan biri, **Belâğât-i Osmâniyye**'deki “havass-i hamse/حواس خمسة ifâdesinin olduğu belirtilmektedir. Bu ifâdenin, Arapça kurallarına uygun kullanılmaması nedeniyle yanlış olduğunu ve doğrusunun, Arapça sayılardaki aded-madûd uyumuna göre “havass-i hams/حواس خمس şeklinde olması gerektiğini söyler. Ancak konuya farklı açıdan değerlendiren Sedâd bey, bu iddianın doğru olmadığını, zîra “hasse^{tun}/حاسة kelimesi, semâ-i müennes olması nedeniyle, müzekker/eril veya müennes/dişil sıfat alabileceğine vurgu yapar.

Ahmed Süreyya Efendi'nin itirazlarını, gramer açısından haklı bulan fakat konuyu Sedâd Bey'e göre farklı açıdan değerlendiren Hacı İbrahim Efendi ise, **bilâd-ı selâse** ve **cezâir-i seb'a** ve **kıta'ât-i hamse-i arz** vb. kullanımlardaki ikinci kelimelerde **selâs**, **seb'** ve **hams** şeklinde durulduğunda iki sakin ardarda gelerek telaffuzda ağırlık oluşturur. Bu

⁴ Hadisin rivâyetleri için bkz., Ali el-Kârî el-Herevî, *el-Masnû' fî marifeti'l-hadîsi'l-mevzû'*, thk., Abdulfettâh Ebû Ğudde, Beyrut 1414/1994, s. 58, Şemseddin Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *el-Makâsıdu'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-muştehereti 'ale'l-elsine*, tsh., Abdullah Muhammed es-Siddîk, (Beyrut 1399/1979), s 91.

nedenle, kurallara aykırı olmasına rağmen, ifâdelerin itiraz edilen şekliyle Türkçe’de yaygınlık kazandığını vurgular ve üzerinde tartışılan tamlamanın da aynı kategoride değerlendirilmesi gerektiğine işâret eder.

Her iki değerlendirmeyi de hatalı bularak konuyu bir başka açıdan ele alan yazar Câzım, “havass-i hamse/ حواس خمسة sözünün bu şekilde kullanılmasının nedenini, adı geçen iki yazar tarafından ileri sürülen sebeplerden dolayı değil, bilakis Türk dilinin hareke/sesli harf özelliğinden kaynaklandığına bağlar ve iddiasını desteklemek üzere, yabancı dillerden alınan ve orijinal telaffuzunda olmadığı halde Türkçe’de sonuna bir “a” sesi eklenen **Avrub/p(a)** ve **bank(a)** kelimelerini örnek verir. Bunun bir sonucu olarak, Arap dili kuralına göre **Mekteb-i Rüşdî**, **Mekteb-i Feyzî**, **tarik-ı ilmî**, **tarîk-ı mülkî** ve **Nûr-i Osmânî** gibi ifâdelerde, aslında müzekker/eril olması gereken sıfat görevindeki ikinci kelimeler, **Mekteb-i Rüşdiyye**, **Mekteb-i Feyziyye**, **tarik-ı ilmiyye**, **tarîk-ı mulkiyye**, **Nûr-i Osmâniyye** biçiminde müennes kullanıldığına dikkat çeker. Yazar, konuyla ilgili farklı örnekler sunarak bu tür kullanımlarda gözden kaçırılmaması gereken hususun, her yerin bir lisânı olduğunu ancak bu lisânın her yerde aynı anlaşılmadığını, bu nedenle dille iştigal edenlerin söz konusu inceliklerin kelime ve ifadelerin kullanımında dikkate alınması gerektiğinin altını çizer. İslâm dünyasında bu alandaki yanlışların ilk tercüme faaliyetlerinden itibaren başladığını, buna “**logique**” kelimesinin **usûl-i tefekkür** yerine **mantık** şeklinde; Beyân ve Bedî’ ve Ma’ânî ilim dalları anlamındaki “**rhétorique**” kelimesinin **Belâğât** anlamında tercüme edilmesini örnek gösterirken döneminde de aynı durumun devam ettiğini Abdurrahaman Süreyya efendinin, Frasnızca **Tuer le Temps** ifâdesini Türkçe’ye **imâte-i ezmân** şeklide yanlış manâda kullanmasından hareketle ispata çalışır.

Dil çalışmalarında etimolojinin de önemli olduğuna vurgu yapan yazar, gerek Araplarda gerekse dönemindeki bilginlerin bu bilimden pek

haberdar olmadıklarına dikkat çeker ve bu alandaki eksikliğin giderilmesi için başka milletlerin eserlerinden istifade edilmesi gerektiğini söyler. Bazıları her ne kadar başka milletlerin ilminden istifâde etmenin kimlikten bir şeylerin kaybına sebep olacağını belirtiyor ise de bunun doğru olmadığına, yanlış bir inanç olduğuna dikkat çeker. Bu alanda muvaffakiyet sağlanabilmesi için, yazara göre, başkalarının çalışmalarından istifadenin kaçınılmaz olduğudur. Zîra, yazara göre ilim, “اطلبوا العلم ولو بالصين: Çin’de olsa dahî ilmi arayınız”⁵ hadisi gereğince ilim, hadisi gereğince tek bir millete âit olmadığıdır. Çünkü onun görüşüne göre Almanların, bu konudaki başarılarını başka milletlere borçlu olduğunu, başka milletlerin eserlerini okumakla kendi kimliklerinden hiçbir şey kaybetmediklerini belirtir. Yazar, bu görüşündeki haklılığını ispatlamak için de konuya ışık tutabilecek Mantık ve Felsefe bilimlerindeki tarihî şahsiyetlerin çalışmalarına yer vererek bilime katkıda kimliğim önemli olmadığını hatırlatılır.

Câzim, çalışmasının sonuna doğru, dört önemli konu üzerinde durur. Bunlardan biri, eserin te’lifinde önemli bir rol oynadığı anlaşılan, Türkçe’de yapılması lüzumlu görülen ıslahın sağlıklı yürütülmesi hususunda takip edilmesi gereken metottur. Konu üzerinde duran müellif, bir **Danışma Meclisi**’nin kurulmasıyla mümkün olabileceğini belirtir. İşleyişi konusunda da fikir izhâr eden yazar, ilgili meclisin alt kurumlarının olması gerektiğini ayrıca meclis üyelerinin seçiminde ahbab dost ilişkisinin değil, işin erbabı olma kıstasının ölçü kabûl edilmesini ve meclis üyelerinin alacakları kararların tartışmaya açık olması gerektiğini vurgular.

⁵ Hadis için bkz., Ebû Omer, Yûsuf b. Abdi’l-Berr, *Câmi’u beyâni’l-‘ilmi ve fadlih*, thk., Ebû’l-Eşbâh ez-Zuhri, (Dâru İbnu’l-Cevzî, trs.), I/28, 30, 37; Şemseddin Muhammed b. Ahmed Osmân ez-Zehabi, *Telhîsu Kitâbi’l-Mevzû’ât li’bni’l-Cevzî*, thk., Ebû Temîm Yasir b. İbrahim b. Muhammed, (Riyâd1419/1998), s. 57.

Yazarın üzerinde durduğu ikinci konu ise, okullardaki düzensizliktir. Ona göre, dönemindeki okullar, öğrenciler için birer kâşaneden ibâret olduğudur.

Üçüncü husus, okulların ders programlarından mahrum olmasıdır ki yazara göre, dönemindeki en gözde okul olan Mekteb-i Sultanî bile örnek programa sahip değildir. Bu başarıyı önemli ölçüde etkileyen bir husus olup, bu eksikliğin behemehâl giderilmesinin elzem olduğunu vurgular.

Son olarak yazar, yüksek öğretimdeki başarısızlığa işâret eder ve buradaki başarısızlığın telâfisi için bu okulların dizayn edilmesinin kâfi olmadığını, düzenlemeye öğrenci kaynaklığı yapan ilk ve orta okullardan başlanılmasının ehemmiyetini söyler.

Sonuç:

1- Eser, Osmanlı eğitim sistemindeki belâğât dersinin gerek içeriğinde gerekse şeklideki önemli değişiklin başlangıç çalışmalarından olmasına rağmen geçmişten kopamayan önemli bir çalışma üzerinde gazetelerde cereyan eden eleştirilerden özetle bahsetmektedir.

2- Kaynaklarda, hayatı hakkında malumata ulaşamadığımız Câzım, hangi tarih aralığında yaşadığı tespit edilememiş olsa dahî, eserini bastırıldığı h. 1304/1888 yılında hayatta olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca eserinde okuduğunu belirttiği kitaplara baktığımızda ise, onun A. Cevdet Paşa, A. Süreyya ile aynı dönemde yaşamış olduğu görülmektedir.

3- Yazar, eserinde, tartışmanın özünü oluşturan konulardan birer örnek verme yolunu tercih ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü uzun bir zaman devâm eden tartışmaların sadece bunlardan ibâret olması gayr-i kâbidir. Kaldı ki yazar, eserinin bir yerinde “Abdurrahman efendinin ettiği itirâzattan biri” ifâdesine yer verir ki bu bizim görüşümüzü desteklemektedir. Ayrıca eserinin ilk paragrafında, bu eserini, okuduklarının özetlerinden te’lif ettiğini belirtmesi konuyla ilgili başka destekleyici bilgidir.

4- Başta, geçmiş tarihte bir konudaki eleştiriler hakkında bilgi edinmeye imkân tanınmasının yanında tartışma konularının farklı açılardan değerlendirmesi hususunda da bakış açısı sağlaması bakımından eserin önemli olduğu açıktır.

5- Yazar, eserinde ağırlık olarak tartışma konularına yer verir. Bunun yanında kendi değerlendirmelerini de ihmâl etmediğini görüyoruz. Ancak kendisi, daha çok gerek dildeki islâh hareketinin nasıl yapılması gerektiği konusuna gerekse ıslâhın bir parçası olan okulların durumuna dikkat çeker.

6- Bir asırdan fazla bir zaman önce, belâğat alanında cereyân eden tartışmaların hangi gerekçeler üzerinde yürütüldüğü hususunda önemli bilgiler veren bu tür eserlerin çalışılmasının, geçmişin kültürel kodlarının belirlenmesindeki önemi erbabınca elbette malûm olduğunu bir kez daha vurguladıktan sonra, okuyucuları bu eserin **Transliterasyonlu metni** ile baş başa bırakmak istiyoruz.

II. Metin**BELÂĞAT***

Kâri’în-i kirâma

Neşrine cesâret aldığım eser, birkaç sene evvel yazmış olduğum bazı mutâlaât olup çengâl-i ihmâlde asılı kalmasını revâ görmediğimden – gerçi nâ-behengâm ise de- tab‘ ettirerek enzâr-ı takdîrinize vaz‘ eyledim.

Câzım, Gurre-i Muharrem, Sene 1304

Belâğat**Giriş**

Adliye nâzırı lâhikı devletli Ahmed Paşa hazretleri *Belâğat-i Osmâniyye* nâmiyle **Mekteb-i hukûk**’ta verdikleri derslerin hulâsasını bir hayli zaman-ı mukaddem risâle şeklinde mevki-’i istifâdeye vaz‘ buyurmuşlar idi. Sonra Cerîde-i askeriyye başmuharriri izzetli Abdurrahman Süreyya Efendi’nin⁶ *Belâğat-i Osmâniyye*’ye itirâz ederek

* Müellifin isminin altında Kemal Bey’in “*Edebiyatsız millet, dilsiz insan kabilindedir*” sözü yer almaktadır. Bu eserin birinci baskısı, Maârif-i umûmiyye nezâret-i celilesi’nin ruhsatıyla, 1304 tarihinde İstanbul (Ebu’z-Ziyâ matbaasın)’da basılmıştır.

⁶ Gazeteci, belâğatçi ve yazar olan Abdurrahman Süreyya, 1841 tarihinde Bağdat’ta doğdu. Eğitimine burada başlayıp İstanbul’da devam eden yazar, Anadolu’nun farklı illerinde idârî ve İstanbul’da bazı okullarda öğretmenlik görevlerinde bulundu. 1890-1891 tarihinde Lizbon’da toplanan Müsteşrikler Kongresi’nde katıldı. Daha çok belâğat alanındaki çalışmalarıyla tanınan yazar, *Belâğat-i Osmâniyye*’nin ilk cildine yönelttiği eleştirilerini konu alan *Ta’likât-i Belâğat-i Osmâniyye*, bu tenkitlerine verilen cevapları derlediği *Hall-i Ta’likât*’ın yanında *Sefîne-i belâğat* ve *Mizânü’l-Belâğat* gibi eserler kaleme almıştır. 1902 tarihinde emekli olan Abdurrahman Süreyya, İstanbul’da vefat etti ve Eyüp Camii civarında defnedildi. Bkz., Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (İstanbul 1333/1914) II, 338-339; *Yeni Türk İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Kültür Bakanlığı 1995) s. 20; *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, proje yürütücüsü Sadık Tural, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 2002), I/68.

*Ta'likât-i Belâğat-i Osmâniyye*⁷ ismiyle bir mu'âhaze ve ba'dehu *Tahlîl-i hall*⁸ nâmiyle diğeri bir mu'âhaze-i cevâbiyye te'lif va sâbikan **Mekteb-i Hukûk** talebesinden Cevdet Paşazâde saâdetli Sedâd Bey Efendinin *Hall-i Ta'likât* ismiyle ve Evkâf Nezâret-i Celîle'si Meclis İdâresi azâsından saâdetli Hacı İbrahim Efendi'nin⁹ *Temyîz-i Ta'likât* nâmiyle *Ta'likât-i Belâğat-i Osmâniyye*'ye karşı birer reddiyye tasnif ettikleri ve sâir bazı ashâb-ı kalem ise bu yolda bir mubâhaseyi tasvîb ile fikr-i mahsûslarını mu'lin risâleler tertîb eyledikleri sâmi'a res-i ittilâ'im olduğundan ve âcizleri öteden beri **Lisân-i Türkî**'yi kâide-i mahsûsa tahtine alınarak inzibât ve intizâm peydâ eylemesi arzusunda

⁷ Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belâğat-i Osmâniyye* isimli eserinin birinci cildinin tenkidini ihtivâ eden eserdir. 1882 tarihinde İstanbul'da basılmıştır.

⁸ Aynı müellife ait olan bu eser, kendisine, yöneltilen eleştirilere verdiği cevapları kapsamaktadır. İstanbul'da 1882 tarihinde basılmıştır.

⁹ 1826 tarihinde İstanbul Tophane'de doğdu. Babasının resmi görevi sebebiyle gittiği Hicaz'da zamanın meşhur âlimlerinden Muhammed Mahmûd eş-Şinkitî'den Arap grameri, Arap edebiyatı ve belâgat tahsil etti. İstanbul'a döndükten sonra farklı kurumlarda görevlerde bulunduktan sonra gözlerindeki rahatsızlığı nedeniyle 1882'de kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. Ancak Arapçanın Türkçe gramer kitaplarıyla kısa zamanda öğretilmesinin mümkün olduğu hususundaki iddiasını gerçekleştirmek üzere Horhor'da, **Dârü't-ta'lim** adıyla iki yıllık özel bir okul açtı. Bu arada Dârü's-şafaka'da yazı ve belâgat, Mekteb-i Hukukta belâgat-ı Osmâniyye ve hitabet dersleri okutan İbrahim Efendi, II. Abdülhamid'in iradesiyle 1887'de Mekteb-i Mülkiyye'ye edebiyât-ı osmâniyye hocası olarak tayin edildi. 1- *Tafsîlü't-te'lîf fî tavzîhi mesâilî't-tasrîf*, 2- *Hadîkatü'l-beyân*, 3- *Temyîz-i Ta'likât*, 4- *Şerh-i Belâgat*, 5- *Sarf Tercümesi*, 6- *Nahiv Tercümesi*, 7- *Edebîyât-ı Osmâniyye* gibi eserleri bulunan yazar, bu görevde iken vefat 1888'de etti ve Edirnekapı Mezarlığı'na defnedildi. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmâni*, (İstanbul 1308-1315), I, 165; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 287; *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (Ankara 1956), III, 10; "Hacı İbrahim Efendi", *Büyük Larousse*, (İstanbul 1986), VIII, 4907; Kâzım Yetiş, "Abdurrahman Süreyya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi (DİA)*, (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı 1988), I, 173; a.mlf., *Belagat*", a.e., (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı 1992), V, 385; a.mlf.. "Belâgat-ı Osmâniyye", a.e., (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı 1992), V, 388.

bulduğundan mezkûr risâleleri alarak ve birkaç kez okuyarak zihnimde bazı mutâlaalar hâsıl eyledim.

Belâğât-i Osmâniyye müellifi Paşa hazretleri Arabî'nin fazîletini ba'de'l-izbâr 'ulemâ ve fudalâ-i Arab hakkındaki tevcihlerini izhâr ederek **Lisân-ı Osmânî-i Türki**'nin kavâidine ta'alluk eden mezkûr risâleyi te'lif buyurdularını beyân ve bu husûsta cümleden evvel davrandıklarını dermeyân ediyorlar. Cevdet Paşa hazretlerine lisânımızın ıslâhını arzu buyurarak, arzularını meydân-ı alâniyyete koyan mezkûr risâleyi tertib ve te'lif ve Abdurrahman efendiye **Bârika-i hakikât, musâdeme-i efkârdan çıkar** kâ'ide-i hikemiyyesine ittibâ'an mezkûr risâleyi kendilerince görmüş oldukları, hatî'attan dolayı mu'âhaze ve tezyîf ve Sedâd Bey Efendi ile İbrahim Efendi'ye ve bu babda hâme-rân bahs ve mekâl olan sâir zevâta ta'likâti ve mes'ele-i belâğati hall ve temyîz maksadıyla malûmatlarını neşren diğerlerini terdif buyurdularından için 'âcizâne teşekkür ve bâlâda beyân ettiğim mutâla'ât-ı mahsûsamı ber vech-i âtî tahrîr ile onların dahî ya taraftarân-i belâğât veya hâmeliyyatkârâne-i belâhet nezdlerinde her halde şâyân-ı mu'âhaza olabileceğini tefekkür eylerim.

“Şâne-i zülf-i suhânder-i'tirâz”

-1-

Bir eserin munderecâtını nazar-i tadrîkden geçirmeden evvel, ismi göze çarpacağından Cevdet Paşa hazretlerinin tertib buyurub tadrîs etmekte bulunmuş oldukları eserin ismi olan **Belâğât-i Osmâniyye** terkîbini mîzân-ı mu'âyeneden geçirelim.

“**Belâğât-i Osmâniyye**”den murad **Osmanlı Belâğati** veya daha açıkçası **Lisân-ı Osmânî** veya **Osmanlı Lisânı** nâmında bir lisân olup olmadığını düşünelim.

Her ümmetin bir lisanı olduğu gibi her devletin dahî bir lisân-ı resmîsi vardır. Ale'l-ekser o devleti teşkil eden ümmet bir ise onun lisânı ve yok birden ziyâde ise ekseriyetin yani, sâirine galebe çalmış olan ümmetin lisânı, lisân-ı resmîsi ittihâz kılınır.

Bu sebebe mebnîdir ki; kavmiyyet esâsı üzerinde te’sîs etmiş hükûmetlerin lisân-ı resmîsi, o ümmetin lisânıdır. Fransız ümmetinin ictimâ’ından hâsıl olan ve Fransız hükûmetinin lisan-ı resmîsi bulunan Fransızca ve İtalyan ümmetinin ictimâ’ından hâsıl olan ve İtalya devletinin lisân-ı resmîsi bulunan İtalyanca gibi.

Kavmiyyet esası üzerine teşkîl etmemiş olan hükûmetlerin lisan-ı resmîsi ise li-sebebin mine’l-esbâb kabûl olunan lisandır. Amerika hükûmetinin kabul etmiş olduğu İngiliz lisanı gibi.

Fransız ve İtalyan ve sâire isminde ümmetler olduğundan Fransızca ve İtalyanca nâmında o ümmetlerin lisanı olduğu ve o ümmetlerin ictimâ’ından hâsıl olan hükûmetlerin dahî lisan-ı resmîleri mezkûr ümmetlerin lisânı bulunduğu ve fakat Amerika isminde bir ümmet olmadığından Amerika nâmında bir lisân mevcûd olmadığı ve yine o sebeple Avusturya lisanı, Belçika lisanı, İsviçre lisanı bulunmadığı tafsilât-ı meşrûhadan müstebân olmuş ve Osmanlı Devleti’nin dahî lisân-ı resmîsi **Türk** ıtlâk olunan ümmetin lisânı olan **Türkçe** bulunmuştur. Bu halde **Osmanlı**, ümmet adı olmayıp hey’et adı olduğundan **Türk-i Lisânı**’na **Osmanlı Lisânı** demek câiz olamaz.

Mademki **Osmanlı Lisânı** isminde bir lisan yoktur, mevcut olmayan bir lisanın belâğati dahî olamayacağından vücûdu iddia olunan **Belâğat-i Osmâniyye** dahî yoktur. Olsa olsa **Belâğat-i Türkiyye** olabilir.

Müellif-i belâğat ve sâhib-i selâset ve talâkatin dahî maksadları bu olmak lâzım geldiğini zannında bulunur isen de **Belâğat-i Osmâniyye** diyerek hata ettiklerini de inkâr edemez.

-2-

Belâğat-i Osmâniyye’nin ismini mizân-ı mu’âyeneden geçirdikten sonra muhteviyatına da bir göz gezdirelim.

Belâğat-i Osmâniyye, *Telhîs*’in tercümesi ve misallerin Türkçe’den seçilmesidir.

Eğer buna bu nokta-ı nazardan bakar, yani belâğât-i Arabiyye'nin Türkçe'ye tatbikına kalkar isek Paşa hazretlerinin tertib ettikleri eser, cidden teşekkürlere ve alkışlara değer.

Belâğât-i Osmâniyye'ye karşı meziyetlerini sûret-i mahsûsada takdîr etiğim Süreyya Efendi'nin kaleme aldığı *Ta'likât-i Belâğât-i Osmâniyye*'de der-meyân edilen itirazların bazıları vaktiyle muhâlif belâğât-i Arab olan bazı Arabân-ı fursât-ı cûyân taraflarından edilen itirazlar ve bazıları doğrudan doğruya belâğât-i Arab'a ta'alluk eden şeylerdir. Hatta ekserisi meşâhîr-i udebâdan Curcânî'nin itirazlarıdır ki Abdurrahman Süreyya Efendi, Cevdet Paşa aleyhinde “**itiraz-ı âcizânemdir**” diye meydanda koyar ve renkten renge boyar. Bunu halka karşı ne yolda bir muâmele ve mu'terizlerine ne gibi bir mukâbele olduğunu beyândan ictinâb ederler.

Süreyya Efendi, meydân-ı itirâza atılmış dururken birkaç mudâfî' ve birkaç mu'âriz çıkararak yekdiğerine haklı haksız itiraza ibtidar ve birbirini zemm ve kadh ve tekfire kadar ictisâr eylemeleri tarih-i edebiyatta tuhaf bir vâkıa olarak zikrolunsa becâdır. Böyle boşu boşuna olan itirazlardan bir şey hâsıl ve bir neticeye vâsıl olunamaz. İş böyle gideceğine yollu yoluna i'tirazlar edilmiş ve hakikat meydana çıkarılmış olsa hem daha a'lâ ve hem böyle bir mes'eleyi – mu'teriz Abdurrahman Efendinin dediği gibi – bâzîçe-i tifle çevirmekten evlâ olmuş olur idi.

Heyhat! Bunlar, kâfi değilmiş de bir başka eğlence daha lâzım imiş. O da en sonra kimin tarafından neşr olunduğu bilinmeyen *Tezyîfnâme*'dir ki, serâpâ eğlenceden ibâret olup muhteviyâtından bir netice-i edebiyeye çıkarılamaz.

- 3 -

Bir şeyden bahsederken sadeden çıkmak gibi fenâ şey olamaz. Çünkü, hem bahsedilen şey teselsül eder ve hem iş şahsiyyat ve zemmiyyatta kalmayıp ileriye gider. Bu ise kanûn-u munâzara bilinmemesinden yahut bilinip de ehemmiyet verilmemesinden neş'et eder ki bu kerre dahî vâkı ve bilcümle kârî'n ve bazı mu'terizîn bile

sadedden çıkılarak abes ile iştigâl edildiğine kâni’ olmuştur. Nasıl olmasın ki, yek diğere: “*Sen çocuksun, ne bilirsin! Daha doğru doğruya bir ibâre okuyamazsın*” ve “*Sen, belâğati, Kürdistanda mı öğrendin, nerede okudun ve sonra kimlere okuttun ise söyle*” gibi şeylerden başlayarak yekdiğeri tekfire kadar kalkışılmıştır. Hâlbuki üç dört sene evvel Almanyalı bir zât, fezâil-i simât-ı dîn-i mubeyyen-i Muhammedi’yi takdir ve İslâm olmak için lâzım gelen şeylerin kendisine iş’ârı zımında Şeyhülislam’a bir mektûb tahrîr eder. Şeyhülislam efendi, ezkiyây-ı ulemâ ve kudemâ-yı fedalâ ile ba’de’l-muzâkere: “*İslâm olmak için kimsenin izin ve ruhsatına ihtiyaç olmayıp vahdâniyyet-i ilâhiyye ve risâlet-i hazret-i Muhammediyyeyi tasdik ile olacağı ve kendisinin bunu tasdik etmiş ise İslâm olmuş olduğunu ve bir dîne sâlik olanların o dînin âdâb ve erkânını bilmesi farz olmasına nazaran kendisinin dahî âdâb-ı İslâm’ı tahsile bezl-i makderet ve evâmir-i ilâhiyyeye mutâva’at eylemesi iş’âr ve bir insanın İslâm olması kendi yedinde olup – Hristiyanlık - gibi sâirinin izniyle olmadığı tizkâr kılınur.*”

Mademki İslâm olmak sâirinin izniyle olmuyor. Bir İslâmi “*Sen falan şeyi yaptın, bunu yapmak küfürdür. Binâenaleyh kâfirsin*” diye tekfir etmek nasıl câiz olur? Evâ’ilde İslâm’ı kabûl ve ba’dehu nukûl edenlerden zamîrlerini ‘alenen beyân etmeyen murted ve münafıklara bile { ونحن نحكم بالظاهر } hadîs-i şerîfi medlûlünce bir şey denemez idi ve İslâm’a olunan mu’âmele onlara da olur idi.

İslâm olarak doğup büyüyen kimseye alenen küfrü icâb eden şeyleri etmedikçe “*Sen falan şeyi ihtiyâr ettiğinden dolayı kâfirsin*” diye hüküm etmek kimsenin ve hatta müctehidinin bile yed-i iktidârlarında değildir. Bu ise ibârât-ı Furkâniyye ve ahâdis-i Nebeviyye ile musbettir. Bu cümleden olan ﴿ولا يغتب بعضكم بعضا﴾¹⁰ âyet-i celîlesi ve {من قال لا إله إلا الله دخل}

¹⁰ “Birbirinizin arkasından hoşlanmayacağınız sözler söylemeyin.”, el-Hucurât, 49/12.

{الجنة¹¹ hadîs-i şerifi unutulup hatalar- edilmesin ve afarozlanmak gibi bir ahlaksızlık kabûl ve ihtiyâr olunmasın¹².

-4-

Abdurrahman Eendinin ettiği itirâzattan biri de, bin yıllık bildiğimiz “havâss-ı hamse/ حواس خمسہ’ye havâss-ı hams/ حواس خمس denilmesi imiş. Arab, bunu havâss-ı hams/ حواس خمس isti’mâl eder ve kavâid-i Arabda bunu îcâb¹³ eyler imiş. Onun için.

Bunu tedkik etmeden evvel seâdetli Sedat Bey Efendiyle seâdetli İbrahim Efendi’nin vermiş oldukları ecvibeleri zikredelim.

Sedâd Beyin Cevâbı

Şârih bu fıkrasını tahşiye ile “kâide-i Nahviyyeye göre havâss-ı hams / حواس خمس demek lâzımdır” diyor. İsimlerde ve sıfatlarda tâ [â], edât-i te’nîstir. Fakat, ism-i adedler müstesnâ olup, onların müzekkeri tâ [â] ile müennesi tâ [â]’sızdır ve ‘aded ma’dûdun müfredine tâbî’dir. Binâenaleyh, خمس نسوة ve خمسة رجال denir. Şu kâideye nazaran havass-ı hams/ حواس خمس denilmek lâzım gelir. Zira havâss^{un}/ حواس, hâsse^{tun}/ حاسة’nun cemidir. Halbuki beyne’l-ulemâ, **havâss-ı hamse-i zâhire** ve **havâss-ı hamse-i bâtine** ibâreleri kesîru’l-istimâldir. Acaba galat-i meşhûr mudur?, hayır. Bu ibâreler kâide-i Nahviyye’ye muvâfıktır. Zira hâsse^{tun}/ حاسة, müennes-i semâ’idir. Terâkibde te’nîs ve tezkîri câizdir.

122

İbrahim Efedi’nin Cevâbı

¹¹ “Allah’tan başka ilâh yoktur diyen cennete girer.” Hadis ve türevleri için bkz., Ebû Ya’lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Müsîlî, *Müsned*, thk., Halîl Me’mûn Şeyhâ, (Beyrut, trs.), s. 1097.

¹² Ve لا رهبانية في الإسلام kavî-i celiline bi’l-iltizâm muhâlefetle Allah ve Rasûle tavr-ı ruhbâniyyet gösterilmesin. [Yay.]

¹³ Şeytan kulağına kurşun. Şimdi belâğatçinin biri de biz îcâb/ إيجاب lafzını nehy eylemiş idik ne cesâretle istimâl ediyorsun derse sâhib-i risâleye yeni bir meşgûliyet ve tâbî’-i hakire de başkaca bir vesîle-i menfa’at yüz gösterecek. [Yay.]

Müellifin terkip arasında vâkı olan havâss-ı hamse / حواس خمسة sözüne dahî itirâz edip kâide-i nahve muvâfık değildir demiş. Gerçi havâss-ı hamse / حواس خمسة'nin cem'î olmak hasebiyle burada ism-i aded *tâ* [i]'sız olmak lâzım gelirse de Türkçe'de esmâ-i aded bu sûretle müstameldir. İşet **bilâd-ı selâse** ve **cezâir-i seb'a** ve **kıta'ât-ı hamse-i arz** derler. **Bilâd-ı selâs** ve **cezâir-i seb'** ve **kıta'ât-ı hams** demezler. Halbuki bilâd^{un}/بلاد ve cezâ'ir^u/جزائر ve kıta'ât^{un}/قطاعات lafızlarının müfredleri belde^{tun}/بلدة ve cezîre^{tun}/جزيرة ve kıt'a^{tun}/قطعة'dır. Hatta sahib-i Ta'likât dahî bu babda murteriz olduğu halde *Ta'likât*'ının elli dördüncü sayfasında **kadâ-yı seb'a** demiştir ki kazâyâ/قضايا, kazıyye^{tun}/قضية'nin cem'idir. Allah^u a'lem, bunun sebebi budur ki, selâs^{un}/ثلاث ve hams^{un}/خمس ve seb'^{un}/سبع ve tis^{un}/تسع misalli *tâ* [i]'sız olan esmâ-i a'dadda inde'lvakf iki sâkin içtima etmekle yani, **Bilâd-ı selâs** ve **cezâir-i seb'** ve **kıta'ât-ı hams** denilse iki sâkin bir yere gelmekle telaffuza siklet gelir. Binâenaleyh ehl-i lisân ve sıkletten ictinâbı bir kâide-i nahviyyeye riâyeten tercih etmişlerdir.

Tarafeynin dermeyân ettikleri iddiâların her ikisi dahî yanlıştır. Çünkü her ne kadar Arap kâidesince **havass-ı hams** / حواس خمس denmek lâzım gelirmişse de **havâss-ı hamse** / حواس خمسة demeyip **havâss-ı hams** / حواس خمس demeğe lisânımızın harekesi mânidir. Zira, lisanımızda istimal olunan ekser lügatlerin âhirleri meftûhtur. Bu esbâba mebnîdir ki elsine-i ecnebîden almaklığımıza lüzûm görünen lügatler umumiyet üzerine İtalyanca'dan alınmış ve **Avrup** ve **Bank** demeyip, **-Avrupa** ve **Banka** denmiştir.

Hatta lisanımız, Arabî'den alınan sıfatları müennes olarak istimale o kadar alışmıştır ki mevsûf müennes olduğu halde sıfatı dahî her vakit müennes istimâl ederiz. Mevsûf, müennes olmadığı sûrette bile bazen – hata ise de – lisanımızın harekesi onu icâb ettiğinden – sıfatı₂ müennes

kullanmakla **Mekteb-i Rüşdiyye, Mekteb-i Feyziyye, tarîk-ı ilmiyye, tarîk-ı mülkiyye, fethiyye, Nûr-i Osmâniyye** deyip **Mekteb-i Rüşdî, Mekteb-i Feyzî, tarîk-ı ilmî, tarîk-ı mülkî, fethî, Nûr-i Osmânî** demez.

Bu madde için kavâid-i Osmâniyye bir şey bulamadığından tahsîs demiş ise de fakat tahsîs falan olmadığı meydandır.

Eğer, havâss-ı hams/حواس خمس demekle terkîb-i Arabî olacak ise kabûle şâyân ve fakat olmadığı nu-mâyândır.

Kâide-i Arab üzre yayıldığı zannolunan **irâde-i ‘aliyye/** إرادته عليا terkîbi, Arabî mi oluyor? Bunun mahza bâlâda zikrolunduğu gibi lisanımızın harekesi îcâbından olduğu âşikâr ve ‘acemlerin hareke-i lisanları aksini îcâb ettiğinden ve lisanlarına alıvermediğinden almadıkları bedîdâr olur.

Misal:

Ma‘şûka-ı merkeb ez ezdâd-ı muhtelif - - - Bâtın-ı misâl âteş zâhir-i misâl berf

Kemâleddîn Isfahânî

Bâlâdaki ifâdemizi edîb-i meşhûr atûfetli Kemâl Bey Efendi hazretlerinin vaktiyle söylemiş oldukları rivâyet olunan şu latifeleri te’yîd eder.

Kaldı pâre salıya --- Kal gidelim yalıya

.... ile --- hâliyeten hâliye

Muşârun ileyh hâliyeten hâliye/خالیه خالیه terkîbini Arapça olarak kabûl etmeyip bunun aslı, hâlî ‘an ahâlî/أهالي عن أهالي’dır zan buyururlar imiş. Bir takım tahkîkâttan sonra terkîb-i mezkûru Arabî olarak kabûl edip bâlâdaki neşideyi söylemişlerdir.

Ter manasına olan **‘arak^{un}/عرق**’tan alınarak başa giyilen serpuşa **‘arakıyyet^{tun}/عرقية** denmeye ve Arapların ve binâenaleyh Türklerin bunu böyle istimâl etmesine nazar **‘arak^{un}/عرق** kelimesinin Türkçesi olan **ter**

lafzından tereküb ve İstanbul ve civarında ayağa giyilen şeye ıtlak edilen **terlik** kelimesini başa giyilen şey yani, ‘**arakıyye^{tun}**/عرقية makâmında istimâl etsek vâkıan usûl ve kavâ’ide tatbîk hareket etmiş olur isek de kimsenin anlamayacağı cihetle garîb bir şeyde bulunmuş oluruz.

Kezâ Anadolu’da **terlik** lafzı doğru olarak başa giyilecek şeyi tayin ettiği cihetle Anadolu’da (İstanbul’da bunu böyle kullanıyorlar diye) ayağa giyilen **pabuç terliktir** ve bunun ile tefhîm-i merâma çalışır isek elbette yanlış anlanacağından tuhaf bir şey etmiş oluruz.

Şu hikâyeyi fezâil-i ilmiyyeleri kendini tanıyanlarca müsellemlen olan faziletli Hayret Efendi rivâyet etti. Mevki-i munâsebeti cihetiyle zikrini tensîb eyledik.

“Adanalı Mustafa ağa İstanbul’da birkaç sene ikâmetten sonra meskat-ı re’si olan Adana’ya gider. Adana’dan dışarıya çıkmamış olan birâderi soğuk alıp nezle olur. Mustafa, birâderin nezlesini savuşturmak için yatar iken sıcak bir şey içmesini ve başına bir **yemeni** bağlamasını tenbih eder. Mûmâ ileyh dahî oraca bildiği ve her bâr ayağına giydiği yemenilerden birini sağ ve diğerini sol kulağı üstüne koyarak bağlar ve bunu zâhir bir ufûriyecilik nev’inden addeyleyler. Sabahısı birâderinin bu halini gören Mustafa ağa gülmeden kendini alamaz ve herifin gece terleyip nezlesi geçmiş olduğundan sesini çıkarmaz.”

Her yerin bir lisanı ve fakat mahalline göre iz’ânı vardır. Bundan udebâ-yı kirâm hisse alarak yapacakları eserleri ona göre tertîb buyursalar fenâ olmaz zannederim. Binâenaleyh, ‘**arakıyye^{tun}**/عرقية’ye İstanbul’da **terlik** demek yanlış ve Anadolu’da ise pabuca terlik demek yanlış olur. Ve bu gibi nice kelimelerin bu suretle istimâl edilmesi nazar-ı insâf ve mutâlaaya alınır ise belâğatta her yerin istimâline bakmak lâzım gelir. Kadınlarımızın ihtiyarları, başlarına bağladıkları şeye **yemeni** dedikleri gibi tulumbacıların, bağcıların, rençperlerin ayaklarına giydikleri ökçesiz ayakkabına dahî **yemeni** dedikleri ve bu

cins ayakkabıların enva’ı olmasına nazaran ale’l-ekser tulumbacıların giydikleri tarz ve biçimde imâl edilenlere **Tulmbacı Yemenisi** denildiği ve daha bu gibi birbirine zıt iki veya üç manâda müstamel pek çok lügatler istimâl edildiği göz önüne getirilir ise belâğatte bunlara dahî dikkat edilmek luzûmi zâhir olur. Ve helümme cerâ.

Arapça’dan alınan kelimeler Arapça’da; Fârisî’den alınan kelimeler Farsça’da, herhangi manada kullanılmış ise bizde dahî o manada kullanmak her vakit câiz olmamasına nazaran kezâ istimâlin belâğatta dahî cârî olduğu anlaşılıyor. Mesela, Arapça’da **ikrâr** manasında olan **iz’ân** lafzının Türkçe’de taban tabana zıt bir manada kullanıldığı ve Fârisî’den galat olarak alınıp **başiboş** manasına isti’mâl olunan **serbest** lafz-ı mürekkebi galat-ı ender olmak üzere¹⁴ bir manâda isti’mâl eylediği görülüyor ve ona göre izhâr-ı malûmâta kalkışılır ise fenâ edilmemiş olur.

-6-

Mukaddimetü’l-ulemâ yani, Abdurrahman Süreyya Efendi, şuna buna hata ediyorsunuz diye takılıp da kendisinin hatalarını görmemesi ve Mekâtib-i Rüşdiyye’den çıkan çocukların bile yapmayacakları hatalarda bulunması ve lisânın ıslahından bahsederken Fârisîce gibi sözler söylemesi doğrusu “Tencere” misaline numûne olmak demek ve safsata ile halkın gözünü boyamaya gayret eylemektir.

Zira, herkes biliyor ki Arabî/عربي, Türkî/تركي, Fârisî/فارسي isimlerinin âhirlerinde bulunan yâ/ي, yâ-i nisbî olup bir ikinci nisbet olarak “ce” getiriliyor ve Arabça, Türkçe ve Fasça yerine Arabîce, Türkîce ve Farsîce deniyor ise **Bâb-1 Hümâyûn Kapısı** demek kadar saçmalanmış olur. Belki **Bâb-1 Hümâyûn** diye kapıya denip de kanatlar murad ile **Bâb-1 Hümâyûn Kapısı** demek câiz olur ise de Fârisîce için bir tevîl bulunamayacağından hakikat saçmalanmış olur.

¹⁴ Bazı zevât, **serbestin** aslını **serbâz** olmak üzere kabûl etmişlerdir. [Yazar]

Abdurrahaman Süreyya Efendi, bir yerde Fransız lisanını takliden **imâte-i ezmân** diyor.

Vâkıan Fransızlar, **Tuer le Temps** diye **imâte-i zaman** diyorlar ise de **imâte-i ezmân** demiyorlar. Başkaları yanlış olmayarak bir şeyi taklid etti mi – bu gibi nâzeninler – kıyametler koparıyorlar. Ve elin gözündeki çöpü görüp kendi gözlerindeki merteği görmüyorlar. Halbuki en doğrusu insanlar zamanı imâte etmeyip bilakis zaman, insanları imâte ediyor.

Midhad Efendi hazretleri de bizde başka manada müstamel **Sang froid** “soğuk kan”ı, temkin yerinde “serin kan” diye tercüme ve istimal ederek soğukkanlılık ediyorlar. Hâlbuki bu manayı Kemal Bey Efendi lisanımızın şivesine muvafık olarak “**i’tidâl-i dem**” tabiriyle edâ ediliyor.

Bazıları da yine Fransızcadan alarak, “*Bir taraftan hars-ı şân ve bir taraftan havf-ı cân*”, “*Mısır’ı istilâ eden asker hem ağlar hem güler*” buyuruyorlar ve **bir memleketi istilâ** yerine **bir memlekete istilâ** yazıyorlar. Garib şey.

Hele meziyyet-i ilmiyye ve behre-i edebiyeleri gerek dost ve gerekse düşmanları tarafından tesellüm edilen Ekrem Bey Efendi hazretleri:

Gerçi âlem bütün fenâyâ karîn --- İki şeydir fakat zevâli hazîn

Biri solmuş şukûfedir bâriz --- Yâ nedir diğeri verem bir kız

Zemzeme

buyurmuşlar ise de **bariz** / بارز’ın **kız** / قیز ile hem kâfiye olması makbul olmamasından kat-ı nazar **verem bir kız** demek kâideten câiz olmadığından ya **veremli bir kız** yahut **müteverrim bir kız** demeli idiler.

Ve zin için edildi buyrulur ise hapisten kaçan iken başka kimin kabilinden olacağı min gayr-ı had arz ederiz. Zira: Hapisten kaçma hükümete, şapka giyme Cenâb-ı Hakk’a karşı ısyândır.

Fârisî edât ile Arabî kelimelerin terkibi câiz olmadığı yolunda edilen iddialara karşı değil, Fârisî edât ile **kepçe**/ كَفْجَه gibi Arabî kelimeler Fârisî

edât ile **Türki**/تُرْكِي kelimeler terkîb edildiği ve o suretle udebâmızın en meşhurları tarafından “**balıkçın**” ve kezâ ve kezâ denildiği ve bunun dahî “balık” lûgat-i Türkîsiyle kelime-i Furs’ten olan **çîn**/چين den tereküb eylediği görülüyor ve buna mümâsil sâir şeyler dahî nazar-ı mütâlaaya alınır ise bazılarının zanları gibi lisanımızın ıslâhı pek kolay olmadığı zâhir ve bu babda haylice ta’mîk-i fikr edilmek lüzumu bâhir olur.

“Za’mince olur he kişinin redd ve kabulü”

-1-

O aralık ziyadeleşen kavgay-ı edebî üzerinden ihyadan biri ki edebiyây-i atıkayı sever. Ömrü ise Nergisi ile ve Okçuzâdeler mütalaası ile geçer.

Udebâdan geçinen bir iki divâne herif --- Kalktılar eylediler koca lisanı tahrîf diye beyit söylemiş ve sözünü biz dahî teslim ettirmek istemiş ise de biz ne bu kadar edebiyat-i atika meraklısı ve ne de kraldan ziyade kral tarafılsı olduğumuzdan bunun kabûlünü tecvîz etmeyip lisanımızın ıslâhı hakkındaki mütalaât-i âcizânemizi kendisine beyan ve mutâlaatimizi tasvîb buyurdıklarından için arz-ı şükrân ve binâenaleyh teşvîklerine iğtirâren mütâlaâti, mebhûs anhâyı neşr edeceğimizi de ilâveten der-meyân eyledik.

İşte hem o va’di ifâ ve hem de vicdanımıza karşı vazifemizi icrâ zımında arz-ı mâ fi’l-bâle şöyle şurû’ eyleriz:

-2-

Herhangi bir lisan olursa olsun tahsil etmek için Sarf’a ve doğru yazabilmek için belâğate eşedd ihtiyâc ile lüzum vardır. İnsanın uykuya olan ihtiyacı gibi Sarf’a ve rüyaya olan mecburiyeti gibi Belagate ihtiyacı vardır. Binâenaleyh, insân, her gece uyuduğu için Sarf’ı uykuya ve bazı kere de rüya gördüğü için Belâğat’i rüyaya teşbihte hata etmemiş olur.

İşte milel-i mütemeddine gibi bizim belâğatimiz yok ise Sarfımız var deniyor ve buna misal olarak *Kavâ’id-i Osmâniyye* ve *Medhal-i kavâid* ve

sâire getiriliyor ise hata edilmiş olur. Çünkü, *Kavâ'id-i Osmâniyye* ve *Medhal-i kavâid* ve sâire Sarf olmayıp şunu bunun ictihâdıdır. Şunun bunun içtihadını efkâr-ı umûmiyye zannedip ona Sarf demek hata ve binâenaleyh *Kavâ'id-i Osmâniyye* ve *Belâğât-i Osmâniyye*'nin Sarf ve Belâğât olmadığı gibi Sarf ve Belâğât-i Türkiyye olmadığı rûnumâ olur.

Gerçi Arapların tedkîkât-i şiiirleri mükemmel olduğundan dolayı bilâ-muhâkeme kabûle müheyya isen de lisan için bir güne mecburiyetimiz olmayıp { اطلبوا العلم ولو بالصين } emr-i nebevîsine ittibâ'an her nerede lisanımıza elverir bir şey bulur isen alır ve iktizâ ettiği vakıt hem kavâidimizi freknlerin kavaidine tatbik ederek hem de Araplardan iktibâs-ı ilim ve marifet eyleyerek lisanımızı ıslâh etmiş oluruz. Bu ise frenkleri taklîd değildir. Çünkü Frenkler, Arabdan kelime almakla hiçbir vakit Arap olmadılar. “*Arapları bırakıp ta Frenklere mi iktidâ edelim*” sözüne gelince: Bizim sözümüz olsun iddiasında olan nazlıların kendi kullarını tervîc için düşünüp meydana koydukları tezvîrati demek idiği cihetle kulak bile asmağa değmez. Ulûm ve funûn-i Yunaniyyeyi Suriye'de bulan Yahudiler, Arabîye nakil ve tercüme etmişler ve ne Rumca'yı ve ne de Arapça'yı iyi bildiklerinden bunları karma karışık eylemişlerdir. Alelhusûs, en büyük yanlış olmak üzere **usûl-i tefekkür** manasına olan **logique** lafzı **mantık** diye tercüme etmişler ve Araplar da bilmeyerek bu yanlışlığı kabûl etmişlerdir.

Her hata etmede tevlîd-i hatâ kâidesince Beyân ve Bedî' ve Ma'ânî fenlerinin mecmûnu şâmil olmak üzere maânî **rhétorique** denilen fenni **mantık** lafzı gibi güzel bir masdaktan mahrum bırakarak **Belâğât** lafzı gibi yanlış bir nâm ile tevsîm etmişlerdir.

Eğer biz de Arapların amden etmiş oldukları hatîati kasden kabûl eder ve bunun ile ıslâh-ı lisana sa'y eyler isek aksini, yapmış olacağımız izâhât-i mesrûreden müstebân olur.

Araplarda sû-i istimâl edilen şeyler, yalnız bunlar olmayıp, bir de fenn-i iştikâk Etimologic sû-i istimâl edilmiştir. Gerçi bizim ulemanın çoğu fenn-i iştikâk قال aslında قول ibaret biliyor ise de fenn-i iştikâkın bu olmayıp herhangi bir kelimenin hangi lisandan alındığı ve alındığı lisanda ne manada kullanıldığı ve bir diğer lisandan alınmayıp yeniden ihtirâ’ olunmuş ise kimler tarafından ve ne esbaba mebni ihtirâ’ edildiği demek idiği erbâbı indinde malumdur.

İşte Avrupadaki etimolojist “Etimologist” yani, mehere-i fenni iştikâk, umum elsine ile teveğğul ve hele Almanya’da bulunan bazı erbâb-ı merak, en ziyade lisan-i Arabla teşâğğul eyleyip geçende dahî **sebîl**/سبيل lüğatinin aslını bulmuşlardır. Şöyle ki, sebîl/سبيل lüğatinin aslı İbrânî ve Süryânî olup işbu Süryânî ve İbrânî ayrı ayrı iki şeyi ifâde eden **Se**/سه ve **Bîl**/بيل kelimelerinden tereküp etmiş, mezkûr lisanlarda **se**/سه, **yol; bîl**/بيل de **suyu tayîn etmekte** bulunmuştur.

Eğer biz de falan lüğatin aslı Arabî’dir. Araplar bunu şöyle telaffuz ve böyle istimâl ediyorlar diye İbrahim Efendi hazretleri gibi arz-ı malûmâta kalkışır isek yanlış bir şeyde bulunmuş oluruz. Çünkü bâlâdaki ifâdâtımızdan anlaşıldığı üzere **aslı Arabî’dir** dediğimizde lüğatin dahî bir aslı olup ne olduğunu Araplar dahî bilmezler.

-4-

Ulûm-i Yunâniyyeyi nakleden Yahûdiler idiği yolundaki ifâdâtımızın sıhhatı hakkında Arabiyyu’l-asl bir zat tarafından aldığımız malûmâti bervech-i âtî derç eyleriz:

“Hikmet-i Arabiyyeye hikmet-i Yunaniyyenin Furs ve Hind fikr-i felsefeleri dâhil olduğu halde mâbadi denebilir. Ammonius Sakkas (ö. MS. III. yüzyıl) ve Plotinus (ö. 270) ve Porphyrios (ö. 305) veya Melihus /مليحوس (?) ve sâirlerinin hazret-i İsâ’dan iki yüz, bu kadar sene sonra İskenderiye’de tesis ettikleri usûl-i felsefe ile Eflatun’un efkâr ve zehâbine haylıca mûmâşât ettikleri cihetle Eflatuniyyûn usûl-i felsefe-i

cedîdesi unvaniyle müştehir olup hikmet-i Yunaniyyenin yed-i Araba geçmesine vâsita addolunuyor ve bunların tercümeleri Yahûdiler tarafından edildiği rivâyet kılınır.

Eflatun ve tevâbii ve hususiyle Aristoteles (Aristotalis doğru değildir)’in âsâri Yahudiler tarafından Suriye ve İspanya’da Arabî ve İbrânî lisanlarına nakl ve tercüme edilmiştir.

Bağdad, Kâhire, Tunus, Kurtuva/Kurtuba Tolide ve Gırnata mekteplerinde İpokratis, (Bıkrad?) Platon, (Eflatun) Aristoteles ve İskenderiyyûn müellefati tercümeleri okutturuluyor idi. Araplardan mu’tezilîn ve mütekellimîn ve sâirleri ve Karait Yahudilerinden Ânan b. Davud ve Suad b. Yusuf el-Feyyûmî gibi birtakım mütebahhirîn, ilm-i malûmat-i mükemmilelerini Aristoteles’in kavâid-i mantıkasiyle Eflatun ve İskenderiyyûnun nazariyyatına tatbîk ile bazı ihtirâ’da bulunmuşlardır.

Bâlâde zikri sebkaden Porfiryus’un tertîb ve te’lif eylediği **İsâgoci** nâm kitabının me’hazi Aristotalis’in **Organon** (altı demektir) nâm kitabıdır.

“El-yevm mekâtib-i âliyyede talim ve tadrîs edilen **İsagoci** (medhal manasınadır) bundan me’hûzdur. Sonraları Alevî, Emevî, İsmâilî, Fâtımî, Dürzîler ile Haşşâşîn meyânelerinde zuhûr edip felsefede yed-i tûlâsı olanlardan başka Yahûdiyyu’l-asl olan İbn Cibrîl, on birinci asırda Sragusta ve Kurtuba Yahudilerinden Meymunî Kurtuba’da tevellüd edip şöhret almışlar ve gerek Arabîde ve gerek İbrânî’de bazı âsâr te’lif ve bu lisanlarda bazı resâil tercüme etmişlerdir.

-5-

Her şeyin mebdei, ta’mîm-i ma’ârif ve ma’ârifin ta’mîmi ise vesâit-i teshîliyye’nin vücûduna menût olduğundan ve lisanımızın ıslâhı dahî derece-i vucûbde bulunduğundan bunun surat-i ıslâhı için yapılabilecek şeylerin en birincisi, bir **Encümen-i Dâniş** teşkilidir. Hatta bir nükteye mukaddemen dikkat olunmuş ve gerçi bir **Encümen-i Dâniş** teşkil olunmuş ise de mezkûr **Encümen-i Dâniş** olmaktan ziyâde

encümen-i ülfet ve mehabbet olmuş ve binâenaleyh zarûri devâm edememiştir.

Encümen-i Dâniş, şûra-yı devlet tarzınca devâire munkasim olmalı ve evkât-i mu’ayyenede umûmen ictimâ’ edilmelidir. Asıl ehemmiyet verilecek şey, **Encümen-i Dâniş**’e azâ intihâbında olup encümen mezkûr azalığını menâsıb-i teşrîfiyyeden addetmeyip bi-hakkın ehil olanları intihâb eylemelidir.

Encümen-i Dâniş teşkil olunmak demek encümenin kararını lâ-yetegayyer addetmek ve bir nizâma tâbi olmak demek olmayıp yüzbinlerce halktan ibâret olan mahkeme-i umûmiyye herbâr bunun kararını istinâf ve temyiz edebilmeli ve haklı itirazlar, intikâdler edilebilmelidir.

Araplar, deve kullanıyor diye biz de şimendifer yapmayı ve binâenaleyh onun ile seyâhat etmeyi bırakıp da deve ile seyâhate kalkmamalı ve sevdiklerimizin yanaklarında olan beni çöl devenin bestehlemiş olduğu terse teşbih etmemeliyiz.

Velhâsıl, hüsn-i niyyet ile lisânımızın ıslâhına çalışmalıyız.

İkincisi ise: **Tensik-i mekâtibdir**. Bizde bugün mekteplerin hali pek fenâ ve ıslahları lüzumu her hâlde hüveydâdır. Bugün herhangi bir mektebe gidilip girilse o mektebin mektep olmaktan ziyade memurları için bir tabhâne ve talebesi için ise bir kâşâne idiğine kanâat hâsıl olur.

En ziyâde mûcib-i te’essüf olacak şey, mekteplerin hiçbirinde bir program olmamasıdır. Mesela; Bugün en muntazam zannelediğimiz Mekteb-i Sultânî’nin programı, kendi kendine –murûr-i zamân ile birtakım tegayyurâta uğramıştır ki bugün o programın eski program olduğuna kimse inanamaz. Mekâtib programları, her sene nazar-i mutâlaa ve muayeneye alınmalı ve icâbında değiştirilip yeniden tanzim

edilmeli. Mekâtibin bu hâli, Ma‘ârif Nezâret-i Celîlesi dahî iyi bulmadığı halde hâlâ bir büyük ehemmiyet savurmuyor*.

Mekâtib-i âlileri, ne kadar muntazam olsa bunlara mahreç olan mekâtib-i ibtidâiyye ve rüşdiyyeler yolda olmadıkça o mekâtib-i âliyyeden edilecek istifâdeler edilmez ve çocuklarımız da bir şey öğrenmez.

Kaynakça

- 1) Ali el-Kârî, el-Herevî, *el-Masnû‘ fî marifeti’l-hadîsi’l-mevzû‘*, thk., Abdulfettâh Ebû Ğudde, Beyrut 1414/1994.
- 2) Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333/1914.
- 3) *Büyük Larousse*, İstanbul 1986.
- 4) Ebû Ya‘lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mûsilî, *Müsned*, thk., Halîl Me‘mûn Şeyhâ, Beyrut, ts.
- 5) Ergin, Osman (Nuri), *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1939-1943.
- 6) es-Sehâvî, Şemseddin Ebû’l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman, *el-Makâsıdu’l-hasene fî beyâni kesîrin mine’l-ehâdisi’l-muştehereti ‘ale’l-elsine*, tsh., Abdullah Muhammed es-Sıddîk, Beyrut 1399/1979.
- 7) İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1930-1941.
- 8) Mehmed Süreyya, *Sicilli-i Osmâni*, İstanbul 1308-1315.
- 9) *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Ankara 1956.
- 10) Turan, Şerafettin, Âli Ölmezoglu, "Cevdet Paşa", İslâm Ansiklopedisi, (İA), İstanbul: MEB, 1940-1948.
- 11) *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, proje yürütücüsü Sadık Tural, Ankara: Atatürk

* Şu eser, bir hayli zaman mukaddem kaleme alınmış olduğundan ve Maârif nâzırı ma‘âlimzâhiri devletli Münif Paşa hazretleri, ta‘mîm-i maârif ve ıslâh-ı mekâtib ile meşgul bulunduğundan bâlâdaki ifâdemizden şu zaman için Ma‘ârif Nezâret-i Celîlesi’ne bir ta‘rîz anlaşılmanması hâsseten ihtâr olunur.

Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 2002.

- 12) Yetiş, Kâzım, "Abdurrahman Süreyya", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı 1988.
- 13) Yetiş, Kâzım, "Belâgat-ı Osmâniyye", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı 1992.
- 14) Yetiş, Kâzım, "Belâgat", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı 1992.

Künye:

Sula, Murat, “Cazim ve “Belâğât” İsimli Eseri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi I*, (2013):105-134.